

Notas sobre a expresión concesiva no galego medieval

XOSÉ MARÍA GÓMEZ CLEMENTE

Co presente traballo pretendemos facer un pequeno estudo descritivo sobre a evolución da construción concesiva no galego medieval, en textos que abranguen o período comprendido entre os séculos XIII e XV, salientando o uso de determinados nexos conxuntivos e a utilización do indicativo e do subxuntivo para a expresión da realidade ou da hipótese.

Para isto fixémo-la seguinte escolla de textos (1):

1. Século XIII: Cantigas de Amor (AMOR), Cantigas de Amigo (AMIG), Cantigas de Escarnho e Mal dizer (CEM), Cantigas de Santa María (CSM).
2. Século XIV: Crónica Troiana (CT), Historia Troiana (HT), General Estoria (GE), Crónica Galega (CG), Crónica de Castela (CC), Crónica Particular (CP).
3. Século XV: Miragres de Santiago (MS), Crónica de Santa Maria de Iria (CI).

1. NOTAS TEORICAS

A complexidade destas oracións, que teñen quizais o tipo de construción máis determinado dentro do que tradicionalmente se considera como grupo das subordinadas adverbiais, motivou o establecemento de criterios comparativos con outras oracións do seu grupo para intenta-la súa descrición. Nos estudos gramaticais, tanto galegos coma españois, introduciuse sempre o criterio de delimitación con respecto ás adversativas e condicionais. A Gramática Galega de Álvarez Blanco, H. Monteagudo e X.L. Regueira (2) inclúe as concesivas dentro das ora-

(1) As indicacións dos exemplos que se citan están remitidas ás seguintes edicións: 1. Século XIII: AMOR Ed. de José Joaquim Nunes, Centro do Livro Brasileiro, Lisboa, 1972), AMIG (Ed. de José Joaquim Nunes, Centro do Livro Brasileiro, Lisboa, 1973), CEM (Ed. de Manuel Rodrigues Lapa, Galaxia, Vigo 1962, CSM (Ed. crítica de Walter Mettman, Galaxia, Vigo, 1981. Referencias ó Tomo I e II). 2. CT (Ed. de Ramón Lorenzo, Real Academia Galega, A Coruña, 1985) HT (Ed. de K. Parker, C.S.I.C., Santiago, 1975), CC CG CP (*La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*, Ed. de Ramón Lorenzo, Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijoo", Ourense, 1975), GE (Ed. de Ramón Martínez López, Universidad de Oviedo, 1963). 3. Século XV: MS (Ed. de J. Luis Pensado, Anexo LXVII da *Revista de Filología Española*, Madrid, 1958), CI (Ed. de Jesús Carro García, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, Anexo V, Santiago de Compostela, 1951).

(2) Rosario Álvarez Blanco, X.L. Regueira, H. Monteagudo, *Gramática Galega*, Galaxia, Vigo 1986.

cións bipolares, seguindo a teoría sintáctica de Guillermo Rojo (3) (onde tamén aparecen as adversativas e condicionais), por presentaren dúas, e só dúas, cláusulas no nivel constitutivo inmediatamente inferior ó de oración. Sen embargo, apuntan a circustancia de que os pronomes se comportan dentro do período concesivo como nas cláusulas subordinadas, feito importante á hora de defini-lo seu esquema sintáctico. A *Gramática da Real Academia Española* (1931) inclúe as concesivas dentro do grupo das subordinadas adverbiais e as adversativas dentro das coordinadas. Ó estaren estas últimas a medio camiño entre a subordinación e a coordinación a dificultade do deslinde é evidente. No *Esbozo* (4) da Real Academia Española coméntase: "En el período concesivo, la subordinada expresa una objeción o dificultad para el cumplimiento de lo que se dice en la oración principal, pero este obstáculo no impide su realización. Si decimos, por ej: Aunque llueva saldré, enunciarnos el cumplimiento de la acción principal, "saldré", negando eficacia al obstáculo que representa la subordinada (aunque llueva). Es como una condición que se considera desdeñable e inoperante para la realización del acto" § 3.22.7.

As gramáticas portuguesas de Cunha (5) e Vázquez Cuesta (6) non entran na consideración dos problemas que presentan as concesivas, aínda que si o fai a gramática de Mira Mateus (7).

Desde posturas xenerativistas, partindo do concepto de presuposición, tamén se analizou o período concesivo. José Luis Rivarola (8) distingue dous tipos de enunciados: 1. de carácter presuposicional (concesivos) (9) contrarios a unha expectativa; 2. de carácter non presuposicional (adversativos). Despois, e desde un punto de vista sintáctico, comproba a posibilidade de que *aunque* (conector concesivo) poida funcionar como coordinante e por isto distingue dous procedementos de expresión sintáctica para esta relación lóxico-semántica: a coordinación

(3) *Cláusulas y oraciones*, Anexo 14 de *Verba*, Univ. de Santiago, 1978.

(4) Real Academia Española, *Esbozo de una Nueva Gramática de la Lengua Española*, Espasa-Calpe, Madrid, 1986.

(5) Celso Cunha e Luis F. Lindley Cintra, *Nova Gramática do Português Contemporâneo*, Edições João Sá da Costa, Lisboa, 1986

(6) Pilar Vázquez Cuesta, Maria Albertina Mendes da Luz, *Gramática da Língua Portuguesa*, Edições 70, Lisboa, 1980.

(7) Maria Helena Mira Mateus, Ana Maria Brito, Inês Silva Duarte, Isabel Hub Faria, *Gramática da Língua Portuguesa*, Livraria Almedina, Coimbra, 1983. pp. 470 e ss "As orações concessivas entram en construcións que exprimen a contrajunción ou unión contrastiva e cuja aserção é regulada pola modalidade do factual, do hipotético ou do contrafactual". Para a explicación do concepto de "contrajunción", vid. pp. 190-194. En resumo, establece tres tipos de "contrajunción": 1. Situacións que contrastan co curso normal dos acontecementos (o primeiro membro nega o contido proposicional do segundo membro). 2. O contido proposicional do segundo membro é contrario ás expectativas do primeiro membro formuladas por un individuo. 3. O primeiro membro do período mostra que non se dá a condición para que se realice o segundo membro.

(8) J. Luis Rivarola, *Las conjunciones concesivas en español medieval y clásico*, Tübingen, 1976,

(9) Rivarola, *op. cit.*, p. 8, "Una relación concesiva no es sino unha relación (lógicamente) conjuntiva entre dos frases que es contraria a una relación implicativa presupuesta entre una de ellas y la negación de la otra".

(F1 CO F2) e a subordinación (F1 SU F2) (10). Tamén comparte este punto de vista sintáctico Vera Luján (11): "la concesividad vendría a conformar un tipo de contenidos que encontraría una doble vía de expresión gramatical: la subordinación o la coordinación oracionales" (p. 201). Luis Santos Ríos (12) reserva o termo "locución concesiva" para aquelas que expresan relacións contrafactuais (hipotéticas) e utilizan o subxuntivo. Tamén sinala a existencia de "locuciones que contieñen concesión y adversación", dentro das cales poderíamos incluí-las concesivas reais en indicativo e subxuntivo. Estas dúas distínguense das adversativas por producirse o que el chama "anticondición" (13).

Guillermo Rojo, incide na demostración de que os criterios de subordinación e de coordinación son inaplicables para as concesivas. Estas e as adversativas pertencen á clase das bipolares xa que nelas existe "una relación entre dos constantes" e só aparecen dous elementos no nivel máis alto da estrutura sintáctica. María Angeles Álvarez Martínez (14) critica esta teoría de Rojo, por aplicar un criterio semántico para unha distinción sintáctica, e afirma "Así pues, causales, condicionales y concesivas deberían mantenerse, a nuestro juicio, en el apartado de las subordinadas adverbiales, puesto que actúan como aditamento respecto del núcleo verbal oracional".

Vemos pois que a discusión sobre a expresión sintáctica da relación léxico-semántica expresada polas concesivas é a que ten levado a maiores controversias. A inclusión de adversativas e concesivas dentro dun mesmo esquema sintáctico (A, conector, B) é algo que consideramos difícil de soste. O comportamento de ambas é distinto e responde ós seguintes esquemas:

Concesivas:	1. conector B, A; 2. A, conector B (15).
CC 490.24	1. Et el rey de Valença pero que entendeu muy bem a rraço por que era, prouguelle moyto. 2. Et el rey de Valença prouguelle moyto, pero que entendeu muy bem a rraço por que era.
Adversativas:	A, conector, B

Facemos notar que o conector debe considerarse como un ponderador, segundo a terminoloxía de Luis Santos, que afecta o membro que inicia o período

(10) Co exemplo "Erasmus ganó la competencia (F1), aunque no estuvo brillante (F2)" demostramos o anterior: 1. Subordinación Exp (F2 implica o contrario de F1) 2. Coordinación Exp (F1 implica o contrario de F2).

(11) A. Vera Luján, "En torno a las oraciones concesivas", *Verba* 8, 1981, pp. 187-203.

(12) *Semántica, pragmática y sintaxis de los modelos lingüísticos generativos: La teoría de la presuposición*, 2 tomos (Tese de doutoramento inédita), Universidad de Salamanca, 1976. A cita tómoa de Bartol Hernández, J.A, en *Oraciones consecutivas y concesivas en las Siete Partidas*, Publicaciones de la Universidad de Salamanca, 1986. p. 146.

(13) Basicamente a "anticondición" é "aínda que p, q; se p, entón normalmente -q". A "condición" é: se p, entón q.

(14) "Las oraciones subordinadas: esbozo de clasificación", *Verba* 14, 1987, pp. 117-148.

(15) Esta é a principal diferenza entre as construcións con **mais**, **pero** e as que utilizan conectores **concesivos**. Nas primeiras é imposible o esquema **pero B, A**.

concesivo (16). Existe unha focalización sobre o conector e o ámbito deste conector. O significado que aporta un conector concesivo (presuposicionalidade) pode ser expresado da seguinte forma: supón que hai unha alternativa ó valor expresado en A e que o valor realmente dado en A é o menos probable e o máis sorprendente de todos aqueles que se poden dar nese contexto.

Asemade, este mesmo ponderador concesivo fai que o comportamento dos pronomes átonos, sobre todo no caso do galego, teña moita máis relación co que ocorre no grupo das subordinadas adverbiais que co comportamento dos clíticos nas adversativas.

Non obstante, e por ser unha estrutura de carácter contrastivo (dous membros nun mesmo nivel xerárquico) cremos que non se pode considerar como subordinada, xa que aínda considerando un *aditamento* (17) o período iniciado polo conector concesivo, non hai unha dependencia clara do núcleo verbal.

Desde o punto de vista semántico consideramos que a teoría de Luis Santos, xunto coa de Rivarola, poden servir de marco á consideración deste tipo de oracións:

A relación que se establece neste tipo de oracións é a seguinte:

aínda que p, q = -(Expectativa): se p, entón normalmente q (18).

(-Expectativa) = a condición "esperable" que aparece despois non se cumpre.

(CT 515.1) et aynda que q(queiras) non as pera hu possas fugir

p = queiras

q = non as pera hu possas fugir

-(~~Expec~~): (se queres (hipótese), entón normalmente "as pera hu possas fugir").

O mesmo ocorre na oración (CC 620.10) "Et señor, como quer que elles son omes onrados et de gran sangue, non llis dera eu miñas fillas..." a relación en-

(16) Desta maneira o esquema sintáctico de Rojo, B, conector, A, non responde tanto a adversativas coma a concesivas, senón simplemente ó primeiro grupo.

(17) Vid. Emilio Alarcos Llorach, "Aditamento, adverbio y cuestiones conexas", en *Estudios de gramática funcional del español*, 2ª Ed., Gredos, Madrid, 1978, pp. 219-253.

(18) Pódense engadir aquí as notas de Elena Rivas en "Observaciones sobre las concesivas. Su comparación con las condicionales y las adversativas", *Verba* 16, 1989 p. 241, 242. Neste traballo rexéitase a implicación entre o primeiro membro e a negación do segundo membro das concesivas, o que permite distinguilas das condicionais, e establécese que a relación é de expectativa de implicación, expectativa que se pode cumprir ou non. A non implicación pode constatarase, nos textos que analizamos, na posibilidade de aparece-lo indicativo na cláusula A cando a B utiliza o subxuntivo e polo tanto a posibilidade de expresar hipótese. Pódese comprobar no seguinte esquema modal temporal (dos exemplos analizados):

B	A
Indicativo presente	Indicativo (presente, copretérito, postpretérito, futuro)
Indicativo copretérito	Indicativo (presente, copretérito, pretérito, antepretérito, futuro)
Indicativo Antepretérito	Indicativo (copretérito, pretérito, antepretérito)
Subxuntivo presente	Indicativo (presente, futuro, pretérito, copretérito), Subxuntivo (presente)
Subxuntivo copretérito	Indicativo (presente, copretérito, pretérito, antepretérito, futuro), Subxuntivo (copretérito)
Subxuntivo futuro (2v)	Indicativo (presente, futuro)

tre as dúas cláusulas expresa que en A non se cumpren as expectativas que, pola convicción xeral ou do falante, deberían producirse.

- Tipos de concesivas

Basicamente o criterio que utilizaremos para cataloga-los distintos tipos de concesivas é a presentación dos feitos que se expresan no período iniciado polo nexo concesivo como factuais ou reais e non factuais ou hipotéticos. As primeiras mostran a ocorrencia dunha situación inesperada (contraria a unha expectativa dada por outra situación), tendo en conta o noso coñecemento do mundo. As segundas expresan situacións do mundo real que non son accesibles no intervalo de tempo que se produce a enunciación e por iso non é posible a súa constatación. O modo que se utiliza para a expresión da factualidade é tanto o indicativo coma o subxuntivo (19), mentres que a expresión da non factualidade e exclusiva do subxuntivo.

2. ORACIONES CONCESIVAS INTRODUCIDAS POR NEXOS CONXUNTIVOS (20)

2.1. *Macar*

A etimoloxía desta conxunción non presenta grandes problemas. Ten a súa orixe no grego antigo *μακαριε* "feliz, benaventurado" usada como interxección desiderativa. Deste valor desiderativo pasouse ó sentido concesivo "por una especie de cortesía demostrada al interlocutor, afectando desear que suceda lo que él nos objeta" (21).

O galego non é a única lingua románica que conserva unha conxunción con esta orixe grega. Aparece no español *maguer* e no portugués antigo (coa mesma forma có galego) *magar*, e en certos dialectos italianos (*magari*). J.L. Rivarola (22) fala dunha variante latina *makar* que coincide plenamente co resultado que atopamos nos textos galegos medievais e tamén no portugués. Tódolos autores que investigaron a orixe desta partícula no español, recoñecen a súa procedencia occidental (23).

(19) Ve-los exemplos que se citan para cada nexos.

(20) Non entro neste traballo no comentario do uso da locución conxuntiva **por + (adxectivo)** ou **(adverbio)**, ou **(adverbio + adxectivo) + que**, un dos procedementos máis utilizados para a expresión da concesividade no galego moderno, e con documentacións a partir do século XIII.

(21) Vid. J.A. Corominas e J. Pascual, *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana*, Ed. Gredos, s.v. *Maguer*.

(22) J.L. Rivarola, *op. cit.*, Tübingen, 1976.

(23) Como recoñece James E. Algeo, "Pleonasm and the expression of reality in the concessive clause in medieval ibero-romance" en *Revue Roumaine de Linguistique*, XVI, pp. 287-298 "I suspect that this conjunction is Galician rather than Portuguese. Many examples of it occur in 13th century lyric poetry which is often more Galician than Portuguese".

a) Século XIII

Macar é unha das conxuncións máis importantes do século XIII, despois de **pero** e os seus compostos. Aparece con moitísima frecuencia nas Cantigas de Santa Maria, que por outra parte é a obra que recolle máis riscos lingüísticos galegos. Algeo (24) cita 13 exemplos no século XIII para o portugués. Bartol Hernández (25) comenta que o español *maguer (que)* "durante los siglos XII y XIII aparece en la mayor parte de las obras literarias como conjunción concesiva de carácter general (é dicir expresa tanto feitos factuais coma contrafactuais, dato que por outra parte coincide cos que recolleemos para o galego). Este autor recolle, só nas *Partidas* de Afonso X, 1435 exemplos de *maguer* e os seus compostos.

a.1. *Macar + indicativo*

O indicativo é o modo predominante que aparece con este nexos no século XIII. De 72 exemplos totais, 59 están en indicativo. O galego individualízase con respecto ó español na modalidade que utiliza esta conxunción. Nas *Partidas* de Afonso X fronte a 124 exemplos con indicativo aparecen 1311 con subxuntivo (case sempre hipotético) (26). Algeo no portugués só recolle 5 exemplos. Vemos polo tanto que **macar** (no galego) no XIII está practicamente especializado en expresar circunstancias factuais (reais).

Exemplos:

Macar lho rogo, non mi-á mester. (AMIG 61.1)

E porende poder non ouveron os mouros per ren de mal fazer en aquel lugar santo, nen de o en toller macar que xo tiian enserrado en sa pilla. (CSM I 561.26)

E el loou muit'a Virgen e nos demos-lle loores / que nos accorre nas coitas macar somos pecadores. (CSM I 572.43)

a.2. *Macar + subxuntivo*

Dos 13 exemplos que rexistramos no século XIII de *macar* con subxuntivo non atopamos ningún que exprese realidade.

Exemplos:

Que o non visse, macar quisesse. (AMIG 324.10)

Quen comendar de coraçon a Santa Maria o seu, macar mal prenda, creo eu que llo pode dar sen lijon. (CSM I 512.7)

Macar preit'ajades con alguen non queirades con el en voz entrar. (CEM 33.3)

a.3. *Macar sen verbo*

Un só exemplo real.

A monja con mui gran coita de con seu amigo s'ir / macar de noite aa igreja foi. (CSM)

(24) Algeo, J., "The concessive conjunction in Medieval Spanish and Portuguese: its function and development". *Romance Philology*, XXVI, 1973, pp. 532-545.

(25) Bartol, *op. cit.*, p. 158.

(26) Bartol, *op. cit.*, p. 164. Algeo, recolle datos (para *maguer*) máis achegados ó galego: 58 exemplos en subxuntivo; 92 en indicativo.

a.4. Maer + Indicativo. Do castelán *Maguer* con perda da consoante velar intervocálica. Un único caso con pleonasma (27).

e maer u m'el jurou que morria por mi, mais non mi queria tan gram bem como dizia. (AMIG 318.21)

b) Século XIV

Hai poucas ocorrencias deste nexu no século XIV, fronte á abundancia do século XIII sobre todo nas *Cantigas de Santa María*. Especialízase na expresión de feitos hipotéticos (catro exemplos). Non hai exemplos con indicativo (polo tanto reais) nin con subxuntivo real. Algeo non rexistra este nexu nos textos portugueses do catorce e só recolle 22 exemplos do español *maguer* con indicativo.

b.1. Macar + subxuntivo

Hipotético

Custume era de cada día hir guardar os herueyros e os caualos desta oste per quadrellas, aqueles a que o el rrey mandaua, macar a quadrella sua non fosse. (CC)
Pero dize o arçebispo dō Rodrigo que o nõ poderá alcançar, macar levara esporas. (CC 387.31)

b.2. Mager + Subxuntivo

Un único exemplo da Crónica Troiana, traducción galega dun manuscrito castelán, feito que pode explica-la presenza deste nexu. Introduce concesión real.

Pero eu non dulto que, mager o prez deste pleito seia partido que uos non ajades ende uossa parte. (CT 319.22)

2.2. Macar que

Só aparece no século XIV con moi poucas ocorrencias: tres en indicativo e tres en subxuntivo: 1 real, e 2 hipotéticos.

b.1. Macar que + indicativo

macar que el rrey dō Fernando era ia barõ feyto et firmado en ydade de sua força conprida, sua madre, a rreyna dona Beriguela, nõ quedou ne quedaua dellí dizer e ensinarlle agustosamente... (CC 816.65)

Macar que soo desconsolado, averia todo ben. (CT 229.23)

b.2. Macar que + subxuntivo

Real

Et Abeniafa envioulle dizer que llij nõ daría o fillo, macar que soubesse que perdería a cabeza. (CC 527.21)

(27) Do reforzo pleonástico falaremos no apartado 3.

Hipotético

macar que ficar quisessen, non aujam que comer. (CG, 882.6)

Et digouos de meu que eu o coydo a fazer: macar que elles me queyran prender a vida, ante me mataria eu meesimo, ca me dar a priiom. (CG, 108.92)

2.3. *Pero*

Con orixe no matiz causal do *per* instrumental do latín clásico que pasa a ser utilizado moito máis no latín postclásico. O seu correlato era un *quod* explicativo que introduce unha subordinada. Pasa de ter este valor a expresa-la concesividade a través de contextos nos que "la causa expresada no corresponde a un efecto esperable" (28).

Vallejo (1925, 72) apunta: "es bien conocido el origen de esta partícula; *pero* con su antigua significación "sin embargo" fue empleada para encabezar la construcción concesiva, del mismo modo y con igual sentido que nuestra actual locución "a pesar de que".

Pero é moi utilizado no século XIII con valor concesivo. Non é así en español, onde o uso está restrinxido ó verso (quizais por influxo da poesía galego-portuguesa) e pasa axiña a adquirir un valor adversativo. A meirande parte dos exemplos que aparecen nesta lingua proveñen de obras de Afonso X (*Primera Crónica General, General Estoria*) de tipo histórico. Algeo recolle só catro exemplos nos textos portugueses do XIV e un nos casteláns. Os resultados do galego son ben diferentes.

a) *Século XIII*

É sen dúbida a conxunción con máis ocorrencias nos textos galegos deste século. De 316 exemplos totais de concesivas no século XIII, 170 son de *pero*.

a.1. *Pero + indicativo*

Rexistramos, de 170 exemplos totais, 143 en indicativo.

E pero pode, non lles quer valer. (CEM 584)

pero me ben non quer, non leyxarey de a servir por em. (AMOR 291.6)

Pero a Santa Maria foi pedir entón que entrass' en sa igreja, non quis consentir. (CSM I 381.12)

a.2. *Pero + subxuntivo*

Só aparecen 27 exemplos con subxuntivo, 26 hipotéticos e un que poderíamos considerar real.

Hipotético

mais sol non seja pensado, pero o morrer vejades, que me vós por el rogedes. (AMIG 134.11)

Real/Hipotético

pero vos el rei queira des i ben juzgar, non á end'o poder. (CEM 4)

(28) Rivarola, *op. cit.*, p. 54.

b) Século XIV.

Redúcese o número de ocorrencias dunha maneira moi notable. Cede os seus usos a **como quer que** e variantes.

b.1. *Pero + indicativo*

Vintetrés exemplos en indicativo que polo tanto expresan concesión real.

(con pleonasma) et pero lauraua o mellor que el podia, et sometaua daqueles sementes quelle Deus dera pensado quelle nasceria et colleria ende froyto donde gozase como laurador por ello, mays a terra mays lle criaua cardos et espiñas et outras eruas et cousas danonas. (GE 8.11)

Et pero os mouros eran muytos vençeronos duas uezes. (CC 782.36)

et pero el leuaua o caualo del rrey Mãomete, nehun non foy y ousado de llo toller. (CT 373.21)

b.2. *Pero + subxuntivo.*

Só aparecen tres exemplos en subxuntivo (un deles real). Hai polo tanto unha certa especialización deste nexo na expresión da realidade con indicativo.

Real

os cristiãos non querian queymar senon astas de lanças et de seetas, das que os moros tragiam, o que ome non poderian creer, pero fosse verdade. (CC 753.44)

Hipotético

Por que he mester que seiamos todos boos, ca non podemos fugir a nenhũun cabo, pero queyramos. (CC 108.85)

de guisa que non ouue y quen lly resposta desse, pero preguntar quisessen. (CC 219.35)

2.4. *Pero que*

a) Século XIII

Aparece con moita menos frecuencia cá súa forma simple. Corenta e seis exemplos puidemos recoller ó longo do século XIII. Rexe tanto indicativo coma subxuntivo. Vallejo (29) afirma que *pero que* responde a un intento de crear un instrumento "especialmente intensivo para la concesión de lo real". A aparición, nos textos galegos, de só dous exemplos con valores hipotéticos entre o século XIII e o XIV, semella confirma-la teoría de Vallejo (30). Rexístranse 39 casos no castelán e 36 no portugués.

a.1. *Pero que + indicativo*

Hai unha total prevalencia dos usos con indicativo. Corenta e tres exemplos dun total de corenta e seis.

(29) "Sobre un aspecto estilístico de D. Juan Manuel. Notas para la historia de la sintaxis española" en *Homenaje a Menendez Pidal*, II, Madrid, 1925, pp. 63-85.

(30) No caso do español, en contra da teoría de Vallejo, Algeo recolle 42 exemplos hipotéticos entre os dous séculos.

e pero que mui gran fogo de todas partes viynna a moura non foi queimada nen seu fillo chamuscado. (CSM I, 652.43)
Pero que ei ora mengua de companha nen Pero Garcia nen Pero d'Espanha nen Pero Galego non irá começo. (CEM 3.1)

a.2. Pero que + subxuntivo.

Só tres exemplos. Dous que expresan realidade e o restante hipótese.

Real

Pero que seja a gente doutra lei e descreuda os que a Virgen mais aman a esses ela ajuda. (CSM I 588.3)
Pero que os mouros non teman a nossa fe tod'esto da Virgen Santa t'een que gran verdade é. (CSM I, 203.30)

Hipotético

Quen quer que na Virgen fia e a roga con femença, valer-ll-á, pero que seja d'outra lee en creença. (556.4)

b) Século XIV.

É o nexa con maior número de ocorrencias no século XIV despois de **como quer que**. Nótase unha especialización na expresión da realidade en indicativo. Dos 94 exemplos rexistrados, 93 van en indicativo e só 1 en subxuntivo real. Algeo recolle 4 ocorrencias no castelán e 23 no portugués.

b.1. Pero que + indicativo.

Et pero que esto era cousa tan espantosa et maravillosa Jaason, quando os vio, foy contra eles moy ardidamente. (HT 24.19)
et pero que estaua tan mal ferido, non perdera a fala. (CC 388.3)
Et Eytor foy de aquela uez moy maltreyto, pero que non foy chagado. (CT, 330.1)

b.2. Pero que + subxuntivo.

Real

Et pero que o señor fezesse contra elles algua coussa sen guissa, nunca elles teueron por ende sana uell condesada. (CG 90.4)

2.5. Empero (que)

Non hai acordo na orixe do em-. Hai autores que pensan que procede do prefixo latino *inde* + *per hoc* e outros defenden a hipótese da procedencia de *in* + *per hoc*.

a) Século XIII

Non hai moitas ocorrencias de *empero que* no galego medieval. Só puídemos rexistrar 3 casos de *empero que* e un de *empero* todos eles en indicativo. Algeo non rexistra exemplos nin no castelán nin no portugués.

a.1. Empero + indicativo

empero foi ela i tan ardida e de pran vençeu bo caualeiro, mais empero é x'el tan braceiro que ouv'ende ela de ficar colpada. (con pleonasma) (CEM 46.3)

a.2. Empero que + indicativo

Pois maestr'Ali viu esto, empero que x'era mouro entendeu que ben guardadas teuera com'en tesouro a Virgen aquelas pedras. (CSM I 277.25)
e empero que os mouros a vezes lle fazen guerra, aos que vee coitados nun lle-la porta serra d'acorrer con sa merçee. (CSM II 323.56)

b) Século XIV

Empero

Aumenta o número de ocorrencias con respecto ó século XIII. Tamén se especializa na expresión da realidade en indicativo. Dos 21 exemplos, 19 utilizan o indicativo e 2 o subxuntivo hipotético.

b.1. Empero + Indicativo

Et diz que os ladrillos leuaua empero estauan ja asentados e secos et apreos con o bytume. (GE 74.2)

b.2. Empero + subxuntivo

atados huus con outros con cadeas por que non podessem fugir empero quisessem. (CC 748.67)
pero ben osmaua que, pois ali uehera, que faria delle boo et esforçado empero non quisesse. (CC 538.15)

Empero que

O mesmo ocorre con **empero que**. Dos 19 exemplos, só 2 utilizan o subxuntivo expresando concesión hipotética.

b.3 Empero que + indicativo.

Et a pouco tempo foran todos mortos e malafrentados, sse a uentura non fora contraria aos troyãos; ca, empero que se acolleron aas tendas, nonos querian leyxar os troyãos, antes os querian matar e destroyr. (CT 400.20)
Et aaparte do medio dia ho de Cartago em Affrica quesse começou em Anybal et Asdrubal, empero que rreynaram em el antes Amylcar et outros rreys. (GE 120.14)
Que o mataria os de Gerara por Sarra, sua moller, que era muy fermosa, empero que auia ja noventa anos. (GE 216.16)

b.4. Empero que + subxuntivo.

Real

Empero que eu aja tan grande vertude de aqueste saber (...) pero non ha cousa nengua que eu mays queyra conosçer que saber as rrazões. (pleonasma). (GE 181.6)

2.6. Compostos con -quer

Existen no galego medieval unha serie de conxuncións cun denominador común que é a presenza da partícula -quer. Esta partícula ten a súa orixe nos verbos volitivos cun valor disxuntivo: galego-portugués *quer-quer*, romanés *oare-oare*. Característica de todas estas partículas é a introdución dunha alternativa como cuestión de elección ou preferencia. A apódose implícita nestas cláusulas disxuntivas implica a concesión por parte do falante, do eventual desexo do oínte, en vista de que o cumprimento non afecta á validez da oración principal.

Combinada con pronomes e adverbios relativos (qui, que, cuan, c(u)anto, dá orixe a unha serie correspondente de pronomes e adverbios de carácter indefinido e xeneralizador. Non hai unha opinión clara con respecto á orixe destes compostos. Tradicionalmente son considerados como un calco das formas latinas formadas por -libet ou por -vis. Lombard (31) afirma que os indefinidos xeneralizadores representan un tipo panrománico (fr. *qui que ce soit*; it. *qualsivoglia*), formado a partir de construcións xeneralizadoras caracterizadas pola presenza dun relativo e dunha forma verbal en subxuntivo que pode estar unida ó relativo por medio dun *que*. O composto ten como resultado final unha conxunción concesiva por debilitamento da relación do relativo e o verbo da subordinada introducida por *que*. Polo tanto a xeneralización (32) desaparece e o composto convértese nun simple subordinante.

2.6.1. Como quer que

a) Século XIII

Nótase unha especialización deste composto na utilización do subxuntivo: dos 18 exemplos que rexistramos só un utiliza o indicativo. Algeo cita 21 exemplos dos textos portugueses medievais e 116 dos casteláns.

a.1. Como quer que + indicativo

Como quer que gran poder á o demo en fazer mal, mayor l'á en ben fazer a Reyña spirital. (CSM I 634.3)

a.2 Como quer que + subxuntivo

Dezasete exemplos aparecen nos textos consultados: 12 expresando realidade, e 5 hipótese.

Real

E and'eu mui coitada como quer que vos al diga. (AMIG 485)

El, como quer que lle fosse esto de fazer mui greu por entrar ena eigreja da Virgen, com'aprix eu, fezeo. (CSM 461.42)

Senhor, semp'r'en ti confiey, como quer que pecasse. (CSM I 729.64)

(31) Lombard, A. "Une classe spéciale de termes indéfinis dans les langues romanes, *Studia Neophilologica*, 11, 1938, 1947.

(32) O valor de indefinido xeneralizador tamén se atopa nos textos consultados.

Hipotético

e como quer que eu mayor pesar non podesse ueer de que enton uerey, prazer ey ende. (AMOR 68)

b) Século XIV

É o nexo concesivo con maior número de ocorrencias no século XIV. Hai unha repartición case ó 50% entre os exemplos que utilizan o indicativo (50) e os que utilizan o subxuntivo (60, 36 reais e 24 hipotéticos). Os textos casteláns proporcionan 173 exemplos e os portugueses 54.

b.1. Como quer que + indicativo

Et os mouros, como quer que llis pesou, compriron seu mandado. (CC 654.4)
Agamenon fezo mouer tres azes, hñas empus outras, et como quer que alegres uaan, algûus yran ala por seu mal, onde al non pode seer. (CT 458.26)

b.2 Como quer que + subxuntivo

Real

ca ata aqui, como quer que o nos aiamos chamado suso en estoria ante desto Almançor, non lle chamauan aynda assi os mouros. (CG 207.7)
Et muyto agña o dara a entender, ca, como quer que el fose muy pequeno de dias, non o semellaua nos feytos. (CT 614.6)
mays como quer que que alguns delles digam de hña guysa, et outros de outra nos non dize-mos agora aquí mays desto. (GE 38.3)

Hipotético

Et non catades nen façades ende al, ca, como quer que el compla sua voontade en algua cousa, con todo esto mais vale teer ele por senhor ca o treedor. (CC 550.39)
Señores, como quer que sse algun queixe desto que eu agora quero dizer non posso estar que o non diga. (CT 534.4)

c) Século XV

É notable a diminución de exemplos de concesivas que se produce no século XV. Nos dous textos que consultamos só atopamos catro exemplos de **como quer que**, un en indicativo, e tres en subxuntivo real. Como vemos este nexo perdeu a capacidade de expresa-la concesión hipotética. Rexístranse 64 exemplos no portugués e 93 no castelán.

c.1. Como quer que + indicativo

et como quer que moyto se alegraron do miragre que viron, moyto se alegraron mais por que lles semellauan que Santiago vivo era verdadeiramente que lles agina abrira as portas. (MS 207.12)

c.2. Como quer que + subxuntivo

Et como quer que tu pecases, eu amote moyto (MS 21.4)

2.6.2. A como quer que

a) Século XIII

Non se rexistran exemplos.

b) Século XIV

Dos 38 exemplos rexistrados 26 aparecen en indicativo e 12 en subxuntivo (11 reais e 1 hipotético). Existe unha certa especialización na expresión da realidade. Aparece case exclusivamente na General Estoria.

b.1. *A como quer que + indicativo*

Pero a como quer que el ena sua voontade criia hun Deus, con vergonça de seus viziños et dos outros çidadãos tiña ydolos em sua casa. (GE 134.21)

Frixo, a como quer que pesou de sua yrmaa que leuaua consigo moyto de coraçon por quanto a perdera, non podo mays fazer. (HT 16.40)

b.2. *A como quer que + subxuntivo*

Real

A como quer que ouuese outros de tam boo linagen et tam rricos et poderosos como Jason, pero depouys que ella via que el ya por cabdillo, pagouse mays del et prougolle con el mays que con todos. (Pleonasmo). (HT 20.9)

Hipotético

Et basteçeron moy ben tódolos muros et as torres et de compañías en tal maneyra que, a como quer que auesse, nõ sse temessen de trayçon. (CT 325.16)

c) Século XV

Atopamos un exemplo de *acomoquier que*, forma castelá de *a como quer que*, con subxuntivo real.

Et por quanto a España ainda non avia conosemento alguun da fe de Iesu Xristo, a como quier que ende en vida viera predicar o Santo Apostollo (CI, 33.12)

2.6.3. *Quanto quer que*

Só un exemplo en subxuntivo.

ca nunca quedaua de roubar et de forçar aos outros et yrlos buscar onde quer el soubese que eran quanto quer que fose aalonge. (GE 13.37)

2.7. *Ainda que*

O adverbio *ainda* puido se-lo encabezador reforzativo da subordinada introducida por *que + subxuntivo*. Para o valor deste adverbio (aun) Cuervo (33) apunta que a primitiva construción en español debeu ser con subxuntivo coma en italiano e en francés. 'A parte do dato da non existencia de exemplos, nas obras

(33) Cuervo, R.J., *Diccionario de construcción y régimen*, 2 Tomos, Bogotá 1953 e 1954.

consultadas, no século XIII, os poucos exemplos que aparecen no catorce rexen case sempre subxuntivo.

b) Século XIV

Hai unha case total especialización deste nexo na utilización do subxuntivo hipotético: dos 34 exemplos que rexistramos, só 11 expresan realidade (5 en indicativo e 6 en subxuntivo). Algeo rexistra esta conxunción xa no portugués do século XIII (15 exemplos); no século XIV 107.

b.1. Aínda que + indicativo

ca, ajnda que no começo dos omens casauan os yrmaos con as yrmaas, pero non tomauan en hãa sazón mays de hãa e non duas. (Pleonasmo) (GE 15.10)
Et todos aqueles a que eu cheguey con este mandado a chey brauos et esquiuous a sobreguisa, et non mo quistes dar, aynda que uos el rrey quitaua quanto mal auia rreçbudo. (CT 634.11)

b.2. Ainda que + subxuntivo

Real

ainda que sabemos que nos mataran por ello os caldeos, non deumos por ende creer nen fiar enos ydolos. (GE 143.10)
Et toda a sua gente sera desbaratada aa entrada da porta, aynda que nos mays y non seiamos. (CT 348.5)

Hipotético

Et aynda que nos queyramos fugir, non nos leyxaran. (CC 435.6)
Et pero disseron que aynda que a cibdade non podessen tomar per forza, pero que poderian fazer gran dano et que o fezessen se quer por se vengar. (HT 14.7)

2.8 Vel

Bartol (34) fai notar sobre esta partícula que "ya desde su valor originario "si se quiere", pasó con el uso a tener un valor de "incluso, hasta"". Este valor permítelle, por ser un ponderador, introducir concesivas. Só atopamos un exemplo no século XIII, que se comporta como un reforzo do valor concesivo de **pero**.

e pero lhi fale, ben sey ca non ey nen hun poder de o por amig'aver vel falasse comigo. (AMIG 268.4)

3. PROCEDIMENTOS DE REFORZO. A RELACION PLEONASTICA

Nos textos galegos medievais consultados aparece o fenómeno do uso redundante dunha conxunción adversativa entre os dous membros que conforman o período concesivo. Como apunta Bartol (35) este fenómeno xa era coñecido en

(34) *Op. cit.*, p. 178.

(35) *Op. cit.*, p. 168.

latín sobre todo coa partícula *tamen*. Algeo na súa Tese de doutoramento (36) analiza as construcións concesivas en portugués, español e catalán e constata o fenómeno da expresión pleonástica nas tres linguas (37). Posteriormente, no artigo que xa citamos, comenta a existencia deste tipo de reforzamento clausal tanto en latín coma en provenzal antigo e dialectos do norte de Italia. Nos textos medievais galegos danse un total de ± 30 casos.

Os usos pleonásticos aparecen asociados case sempre á expresión da realidade (38), tanto co subxuntivo coma co indicativo. No século XIII atopamos 7 exemplos, todos eles en indicativo e cos seguintes nexos: pero (4), macar(2), empero (1). No século XIV aparecen 23 exemplos (7 en subxuntivo expresando realidade (39) e 17 en indicativo) cos seguintes nexos: como quer que (11), a como quer que (6), pero que (2), aínda que (2), empero que (2). Os reforzos pleonásticos de tipo adversativo son estes: pero (19), porem (2), empero (2), pero (con todo eso /esto) (2), por todo eseso (2), mays (1), mays pero (1).

Exemplos (40)

a) Século XIII

Macar o caualeir'assi despreçar se uiu da que el amaua, e seu desamor sentiu, pero, con tod'esto, o coraçon non partiu da que per seu ben e de mais d'al cobiçaar. (CSM I 150.25)
Pero punho sempre de preguntar, poren nunca me poden entender o muy gran ben que uos eu sey querer. (AMOR 458.7)

b) Século XIV.

Mays as suas cidades, como quer que non som conosçudas agora, empero terras ouueron. (GE 71.15)
Et como quer que ha mester de falar outros en este feyto et tomar y consello do que quisedes fazer ante que o começemos, pero eu dizeruos ey o que me acasçeu. (CT 248.22)

CONCLUSIONS

Dos datos analizados podemos tira-las seguintes conclusións:

1. Non existe unha total especialización dos nexos á hora de expresa-la conexión real ou hipotética pero podemos constata-los seguintes fenómenos:

(36) Algeo, James E., *Mood in the Concessive Clause in Medieval Ibero-Romance*, Diss, Univ. of Wisconsin, 1969.

(37) Datos máis concretos sobre o español, portugués e catalán nas pp. 292-293 de "Pleonasm...".

(38) Bartol Hernández, *op. cit.*, p. 168 explica esta circunstancia polo carácter das partículas expresadas plenonasticamente. Orixinariamente tiveron un carácter de delictivo (pero, empero, con todo eso) que facía referencia a un feito real que se pode contrastar. James E. Algeo, en "Pleonams..." comenta: "My findings show that the pleonastic concessive is used in all three languages, over the three centuries studied, almost exclusively for the expression of *real events*", p. 288.

(39) Non obstante o seguinte exemplo da Crónica Troiana podería interpretarse como hipotético: "Et pero disseron que aynda que a cibdade non podesen tomar por forza, pero que poderían en ella fazer gran dano et que o fezesen se quer por se vengar" (CT 14.7).

(40) Nos comentarios que fixemos a certas conxuncións xa apareceron máis exemplos.

- Tódolos nexos aumentan a súa versatilidade no século XIV : poden utiliza-lo subxuntivo para expresar concesión hipotética, agás **macar e como quer que** que xa o podían facer no XIII e **pero que** que a perde. Non hai unha relación directa entre o aumento da capacidade dos nexos de expresar tanto realidade (en indicativo e subxuntivo) coma non realidade e a maior ou menor aparición nos textos. Ver cadro III.

- **Macar** vese relegado á utilización única do subxuntivo no século XIV. Nótase, polo tanto, unha evolución con respecto ó século XIII, á parte da diminución clarísima do número de ocorrencias. *Macar* no século XIII pode iniciar tanto concesivas hipotéticas como reais, pero vemos que hai unha distribución clara: reais en indicativo e hipotéticas en subxuntivo. No catorce especialízase na expresión da concesividade hipotética e os poucos casos de reais son introducidos por *macar que*. Os exemplos que recollemos mostran que *macar* utiliza nun tanto por cento moi elevado o indicativo. Desaparece como conxunción no século XV.

- **Pero que** deixa de introduci-la concesión hipotética no século XIV, e aumenta a súa relación co indicativo.

- **Pero** pode utiliza-lo subxuntivo real no XIV pero non no XIII. Aumenta a súa versatilidade aínda que se reduce a súa presenza nos textos (quizais por estar especializado no verso). É, por excelencia, o nexos introductor das concesivas reais. Entre os dous séculos, xa que non rexistramos exemplos nos textos do XV, só aparecen 28 exemplos de concesivas hipotéticas.

- **Como quer que** é desde o século XIII o nexos que pode expresa-la realidade e a hipótese tanto en subxuntivo coma en indicativo. En parte é esta versatilidade a que fai que estea vixente no século XV.

- **Ainda que**, é o único nexos que se especializa na utilización do subxuntivo e na concesión hipotética.

2. No século XIV prodúcese a aparición de novos nexos: **aínda que, macar que e a como quer que**. Isto pode estar motivado pola existencia de textos en prosa.

3. O subxuntivo é, comparativamente, moito menos utilizado có indicativo. Ningún nexos chega a asociarse estreitamente a el. O contrario ocorre no portugués con **pôsto que e aínda que** (41).

4. Mantense o esquema, Ind (Real), Subx (Real, Hip) ó longo dos tres séculos. Existen poucas restricións á utilización do subxuntivo real.

5. Partindo da "archetypical concessive conjunction" (que responde ó esquema do punto anterior) definida por Algeo (42) vemos que tódalas conxuncións

(41) Vid. Algeo "The concessive conjunction...", pp. 535-538.

(42) Algeo, "The concessive conjunction...", p. 541.

analizadas participan das características do "arquetipo", agás **pero e pero que** que nunca utilizan o subxuntivo para expresa-la realidade.

6. Non se pode comprobar no galego medieval que a pervivencia dun determinado nexo se deba á súa capacidade de utiliza-los dous modos. Tanto no século XIII coma no XIV hai unha relevancia destacada de certos nexos, que, creo, está motivada por razóns de tipo literario.

APÉNDICE

I

Táboa resume das ocorrencias dos nexos concessivos

Nexos	S. XIII	S. XIV	S. XV	Total
1 Pero	170	26	0	196
2 Pero que	46	93	0	139
3 Empero	1	21	0	22
4 Empero que	3	19	0	22
5 Macar	72	4	0	76
6 Macar que	0	6	0	6
7 Como quer que	18	110	4	132
8 A como quer que	0	38	1	39
9 Ainda que	0	34	0	34

II

Nexos, modalidade, número de ocorrencias

Nexos	S.XIII	S.XIV	S.XV
I. Real	143	23	0
1 S. Real	1	1	0
S. Hip	26	2	0
I. Real	43	93	0
2 S. Real	2	1	0
S. Hip	1	0	0
I. Real	1	19	0
3 S. Real	0	0	0
S. Hip	0	2	0
I. Real	3	17	0
4 S. Real	0	0	0
S. Hip	0	2	0
I. Real	59	0	0
5 S. Real	0	0	0
S. Hip	13	4	0
I. Real	0	3	0
6 S. Real	0	1	0
S. Hip	0	2	0
I. Real	1	50	1
7 S. Real	12	36	0
S. Hip	5	24	3
I. Real	0	26	0
8 S. Real	0	11	1
S. Hip	0	1	0
I. Real	0	5	0
9 S. Real	0	6	0
S. Hip	0	23	0

III

Nexos, modalidade: perspectiva diacrónica

Nexos	1	2	3	4	5	6	7	8	9
S.XIII									
REALIDADE	+	+	+	+	+	-	+	-	-
Indicativo	+	+	+	+	+	-	+	-	-
Subxuntivo	-	+	-	-	-	-	+	-	-
HIPOTESE	+	+	-	-	+	-	+	-	-
Subxuntivo	+	+	-	-	+	-	+	-	-
S.XIV									
REALIDADE	+	+	+	+	-	+	+	+	+
Indicativo	+	+	+	+	-	+	+	+	+
Subxuntivo	+	+	-	-	-	+	+	+	+
HIPOTESE	+	-	+	+	+	+	+	+	+
Subxuntivo	+	-	+	+	+	+	+	+	+
S.XV									
REALIDADE	-	-	-	-	-	-	+	+	-
Indicativo	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Subxuntivo	-	-	-	-	-	-	+	+	-
HIPOTESE	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Subxuntivo	-	-	-	-	-	-	-	-	-